

кандидат філологічних наук,
доцент,
докторант
Львівського національного
університету імені Івана Франка

ЕМОЦІЇ ЯК СУСПІЛЬНА ПРАКТИКА ТА ЇХ ПЕРЕКЛАД

Спектр термінів на позначення емоцій свідчить про багате на емоції життя середньовічних українців. «Слово нѣкокого отъца къ сыноу свокомоу, словеса дүшепользна» з «Ізборника Святослава» 1076 р. яскраво показує, що наявність синонімічних емоційних понять є ознакою гармонійної системи емоційного досвіду. На жаль, емоції часів Київської Русі майже не досліджували як в українській, так і в слов'янській і світовій лінгвістиці. Діахронне зіставлення мовних знаків на позначення емоцій, їх семантичного наповнення, соціокультурної мотивації розкриває історію етнопсихологічної рецепції світу та її репрезентацію в тексті.

У міжкультурній комунікації дослідження емоцій і їх мовного кодування досліджували досить активно і з погляду ономазіологічного, і з погляду семасіологічного. Праці Л. Бабенко, А. Біласа, А. Вежицької, Д. Коромінес-і-Кальдес, В. Сантіаго Араухо, О. Трофімової, В. Шаховського присвячено прагматичним та аксіологічним аспектам міжмовного спілкування. Соціокультурний метод для оцінювання перекладу термінів на позначення емоцій уже розглянуто в дослідженнях емоцій. Ідеться про великий обсяг мовної інформації, підбраної згідно з різноманітними критеріями, яка охоплює різні жанри мовлення. Очевидно, семантична природа лексем на позначення емоцій тлумачиться з огляду на широке коло зв'язків з такими чинниками, як фактичність, імовірність і суспільні відносини. Окрім того, емоції можуть прирівнюватися до суджень, і тоді вони стають частиною цих суджень. Водночас бракує об'єктивних чітких критеріїв для опису під час зіставлення конкретних текстів.

Корпусне дослідження для зіставлення термінів на позначення емоцій та оцінювання їх перекладу дуже бажане, але його треба укладати відповідно до властивих принципів, що визначають специфічні риси аналізованого тексту. Отже, застосування моделі соціологічного аналізу емоцій Дж.Е. Стец і Дж.Г. Тернера [8, с. 33] до середньовічних текстів створює ту проблему, що неможливо охопити всі аспекти, яких вимагає модель. Наприклад, діалогові аспекти емоцій (рольова гра, форми розмов, використання пропозицій і виразових жестів) не можна цілком описати на основі відомостей із середньовічних текстів. Так само вивчення емоцій як частини суспільних структур зосереджується на житті різних громад, що не є завжди доцільним (або можливим) для аналізу тексту. Завдання аналізу – дослідити цей контекст і його цінності, а от суспільні погляди громади на емоції вже досліджуються на основі групи текстів. Проаналізуємо цю думку на матеріалі тексту з «Ізборника Святослава» 1076 р. – «Слово нѣкокого отъца къ сыноу свокомоу, словеса дүшепользна» [2, с. 158–197] – та його двох українськомовних перекладів (І. Франка [5] і В. Яременка [1, с. 1, 373–385]) й одного англійськомовного (В. Федера [7, с. 5–12]).

На основі обраного тексту реконструюємо систему термінів на позначення емоцій у Русі XI ст., а також подаємо варіанти термінів, які запропонували перекладачі:

	Оригінал 1076 р.	Переклад І. Франка, 1916 р.	Переклад В. Яременка, 2002 р.	Переклад В. Федера, 1994 р.
	Емоції (вихідні іменники)			
1.	оугѣха	утіха	утіха	comfort
2.	веселник	веселість	веселість, веселощі	merriment, happiness, cheerfulness
3.	радость	радість	радість	joy
4.	страхъ	–	страх	fear
5.	въздыханик	зітхання	зітхання	sighing
6.	печаль	сум, турбота	сум, турбота	pine, sullenness
7.	сѣтованик	засумованість	нарікання, засумованість	regret, sadness
8.	скървь	скорба, жаль, туга, стурбованість, сум, смуток	скорба, жаль, туга, горювання, стурбованість, сум, смуток	grief
9.	плачь	плач	плач	weep
	Стани, схожі до емоцій (виражені дієсловами)			
10.	стыди са	соромитися	стидатися, соромитися	be ashamed
11.	поболи себеа	–	пожаліти себе	have compassion

Обмежений текстовий корпус і прагнення залучити якомога точніші критерії, що не сприяють інтерпретаційній множинності, спонукають нас використати лише три частини соціологічного опису емоцій, який пропонують Дж.Е. Стец і Дж.Г. Тернер, а саме:

1. когнітивна характеристика:
 - а. загальне визначення власних ситуацій або ситуацій інших,
 - б. участь у спричиненні цих ситуацій,
 - в. усвідомлення свого місця в суспільній структурі,
 - г. ідентифікація культурних принципів;
2. емоційна стимуляція:
 - а. позитивна/негативна,
 - б. когнітивна оцінка,
 - в. знання відповідних культурних принципів;
3. культура:
 - а. емоційні ідеології (відповідна реакція в різних ситуаціях),
 - б. емоційний досвід,
 - в. лексика емоцій,
 - г. правила почуттів і їх вираження.

Така схема дає змогу застосувати 11 критеріїв, які можна розширити в тлумаченнях і коментарях. Це – принципи аналізу, яких можна дотримуватися, розглядаючи текст крізь призму емоцій. Для цілей контекстного аналізу й верифікації використано ілюстративний корпус словника І. Срезневського [4], Словника української мови [3] та Оксфордського словника англійської мови [6].

В аналізованому творі особливу, позірну перебільшену увагу присвячено християнству, що було провідною темою в українських та англійських середньовічних текстах, хоча сучасний читач не схильний концентруватися так багато на християнському світогляді. Таке твердження також характерне для середньовічного неосвіченого мовця, але не для письменних людей, які однозначно були християноцентричні.

Приклад 1

	<i>оут'бха</i>	<i>утіха</i>	<i>comfort</i>
Когнітивна характеристика			
- <i>его-центрична емоція</i>	+	+	+
- <i>викликана зусиллями</i>	+	+	+
- <i>не-участі в суспільній структурі</i>	+	+	+
- <i>імовірні асоціації з церквою</i>	+	–	+
Емоційна стимуляція			
- <i>позитивна емоція</i>	+	+	+
- <i>суб'єктна й суспільна залученість</i>	+	+	+
- <i>досягнення користі в християнстві</i>	+	–	+
Культура			
- <i>підтримка під час стресу</i>	+	+	+
- <i>задоволення</i>	+	+	+
- <i>протилежне горю</i>	+	+	+
- <i>спонукання до подальших дій</i>	+	+	+

Вибір еквівалентів успішний: давньоукраїнська й англійська лексеми збігаються. Різниця між давньо- та новоукраїнськими поняттями спричинена більшою секуляризацією сучасних понять. Утрачені асоціації в лексемі новоукраїнської мови не означають, що ці асоціації неможливі в певному контексті. Так само англійська лексема використовувалася у відповідному релігійному контексті, проте в сучасному житті ці асоціації не будуть релігійно марковані, оскільки рівень секуляризації значно вищий, ніж у Середньовіччі.

Приклад 2

	<i>веселик</i>	<i>веселість</i>	<i>merriment</i>	<i>happiness</i>	<i>cheerfulness</i>
Когнітивна характеристика					
- <i>его-центрична емоція</i>	+	+	–	+	+
- <i>викликана удачею</i>	+	+	+	+	–
- <i>участь у суспільній структурі</i>	+	+	+	+	+
- <i>імовірні асоціації з церквою</i>	+	–	–	+	–
Емоційна стимуляція					
- <i>позитивна емоція</i>	+	+	+	+	+
- <i>доречність</i>	+	–	–	+	–
- <i>досягнення користі в християнстві</i>	+	–	–	+	+
Культура					
- <i>успіх</i>	–		+/-	+	–
- <i>приємність</i>	+	+	+	+	+
- <i>добро</i>	+	+	–	+	+
- <i>досягнення того, що вважається добрим</i>	+	+	–	+	+

Вибір еквівалента в новоукраїнській мові вмотивовано його походженням, але не взято до уваги історичну зміну його значення, тоді як англійські лексеми по-різному висвітлюють онтологічну сутність оригіналу. Тому лексема «merriment» – спрямована назовні емоція, яка наближається до святкування, аніж до внутрішньої сутності, яким є психічний стан.

Приклад 3

	<i>радо́сть</i>	<i>раді́сть</i>	<i>joy</i>
Когнітивна характеристика			
- емоція, спрямована назовні	+	+	+
- викликана діями	+	+	+
- участь у суспільній структурі	+	+	+
- імовірні асоціації з церквою	+	-	+
Емоційна стимуляція			
- позитивна емоція	+	+	+
- суб'єктна й суспільна залученість	+	+	+
- християнський дар	+	-	+
Культура			
- розуміння гаразду	+	+	+
- задоволення, приємність	+	+	+
- щастя	+	+/-	+
- духовне піднесення	+/-	+	+

Давньоукраїнська емоція «радо́сть» не виявляється так відкрито, а охоплює два смисли: одне – спокійне як «утіха», а інше – це святковість і збудження.

Варто поставити під сумнів чистоту експерименту: як недостатність лексикографічних цитат впливає на аналітика (чи навіть маніпулює ним) у його бажанні виявити ті самі критерії? Аналогічно словники впливають на ментальність читача в такий спосіб, що результат можна оцінювати як ідентичний до описаного в словнику й відображений в оригіналі. Це не повноцінні критерії, а радше напрями для подальшого пошуку мірила для оцінювання. З погляду статистичних підрахунків вони відображають семантичне співвідношення між відповідними текстами достатньою мірою.

У сучасному українському понятті церковні асоціації відсутні, згідно з академічним Словником української мови [3, с. 8, 436]. Причина в тому, що словник склали в епоху офіційного атеїзму, а тому християнські послання й асоціації об'єктивно пригасили. Тепер у суспільстві релігійної свободи українські мовці знову можуть відчувати певні релігійні, але не обов'язково християнські асоціації. Водночас це можна пояснити через існування конкретного канону текстів, що впливають на способи мислення.

Можливо, якби світська література Середньовіччя більше розвинулась, ми могли б зробити висновки щодо ширшого спектру емоційних асоціацій, однак невелика кількість жанрів письмових текстів може об'єктивно свідчити про обмежені шляхи світосприйняття.

Терміни на позначення емоцій відображають емоційний досвід, який неминуче зводиться до цих термінів не лише в середньовічних контекстах, а й також у поведінці, відображеній у теперішніх текстах. Наш підхід є суб'єктивний, зрештою, об'єктивно-суб'єктивний, оскільки він і є основним принципом сучасних перекладачів і критиків. Фундаментальний аналітичний засіб, яким є аналітичне самоспостереження в нашому випадку, буде частково суб'єктивним у пошуку відповідного синоніма.

Загальноприйнята думка, що сутність перекладу полягає в збереженні значення мовних одиниць, не враховує всю складність семантичного опису слова, яку вже виявили численні аналітичні методики. Вивчення термінів на позначення емоцій ще більш ускладнене, адже вони стимулюють аналітика й читача звертати увагу насамперед на власні переживання, а не параметри, що їх емпірично можна вважати однаковими для спільноти. Тому соціокультурний контекст набуває визначальної ваги для встановлення і правдивості розуміння оригіналу й відповідності в міжкультурній комунікації.

Література:

1. Золоте слово: хрестоматія літератури України-Русі епохи середньовіччя IX–XV століть: у 2 кн. / за ред. В. Яременка; упорядн.: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ: Аконті, 2002.
2. Изборник 1076 года / изд. подгот. В.С. Гольщенко, В.Ф. Дубровина, В.Г. Демьянов, Г.Ф. Нефедов. Москва: Наука, 1965. 1090 с.
3. Словник української мови: в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні. Київ: Наук. думка, 1970–1980.
4. Срезневский И. И. Материалы для словаря древне-русского языка по письменным памятникам: в 3 т. Санктпетербургъ, 1893–1912.
5. Франко І. Із лектури наших предків XI в. Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Київ: Наук. думка, 2010. Т. 54. С. 911–922.
6. The Compact Edition of the Oxford English Dictionary: Complete Text Reproduced Micrographically: in 2 vols. Oxford; London; Glasgow et al.: Oxford University Press, 1971.
7. The Edificatory Prose of Kievan Rus' / transl. by W. R. Veder and with Introductions by W. R. Veder and A. A. Turilov. Harvard: Harvard University Press, 1994. lvi, 202 p. (Harvard Library of Early Ukrainian Literature; Vol. 6).

8. Stest J. E., Turner J. H. The Sociology of Emotions. Handbook of emotions / ed. by M. Lewis, J. M. Haviland-Jones, L. Feldman Barrett. 3rd ed. New York ; London: The Guilford Press, 2008. P. 32–46.

Анотація

Т. ШМИГЕР. ЕМОЦІЇ ЯК СУСПІЛЬНА ПРАКТИКА ТА ЇХ ПЕРЕКЛАД

У статті розглянуто терміни на позначення емоцій крізь призму міжмовного та внутрішньомовного перекладу. Апробовано застосування соціокультурного методу для оцінювання перекладу термінів на позначення емоцій на основі моделі соціологічного аналізу Дж.Е. Стец і Дж.Г. Тернера. Хоча лексикографічна практика впливає на ментальність читача в такий спосіб, що результат можна оцінювати як ідентичний до описаного в словнику й відображений в оригіналі, обрані описові критерії стимулюватимуть напрями з метою подальшого пошуку мірила для зіставлення цих термінів.

Ключові слова: перекладознавчий аналіз, терміни на позначення емоцій, емоція радості, емоція щастливості, давньоукраїнська мова.

Аннотация

Т. ШМИГЕР. ЭМОЦИИ КАК СОЦИАЛЬНАЯ ПРАКТИКА И ИХ ПЕРЕВОД

В статье рассмотрены термины, присущие обозначению эмоций сквозь призму межъязыкового и внутриязыкового перевода. Апробирован социокультурный метод для оценки перевода терминов обозначения эмоций на основе модели социологического анализа Дж.Э. Стец и Дж.Х. Тернера. Хотя лексикографическая практика влияет на ментальность читателя таким образом, что результат можно оценивать идентичным описанному в словаре и отраженному в оригинале, избранные описательные критерии будут стимулировать направления с целью дальнейшего поиска мер для сравнения этих терминов.

Ключевые слова: переводоведческий анализ, термины на обозначение эмоций, эмоция радости, эмоция счастья, древнеукраинский язык.

Summary

T. SHMIHER. EMOTIONS AS SOCIAL PRACTICES AND THEIR TRANSLATION

The author discusses emotion terms through the prism of interlingual and intralingual translation. The model of a sociological analysis of emotions as summarized by J. E. Stets and J. H. Turner for medieval texts has been tested. Although dictionaries influence users' mentality, so the outcome can be qualified as identical as described in the dictionary and presented in the original, the chosen descriptive criteria will stimulate approaches in search of guidelines for further evaluative interpretation and correlation of emotion terms.

Key words: translation quality assessment, emotion terms, emotion of joy, emotion of happiness, Old Ukrainian.